

16. Одеса. — 1942. — 14 апр.
17. Молва. — 1942. — 3 декаб.
18. Там само. — 24 декаб.
19. Буг. — 1943. — 7 авг.
20. ДАМО. — Ф. 1028. — Оп. 1. — Спр. 121. — арк. 52.

К. А. Тиганій

МОВА ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

За сучасних умов актуальним є дослідження процесів формування та становлення української державності. В цьому контексті важливим є дослідження різноманітних інститутів влади, органів державного управління та місцевого самоврядування, окремих елементів розбудови держави, зокрема мови.

Значна кількість досліджень за останні сторіччя, присвячених питанням формування та розвитку мови національного або міжнаціонального спілкування, двомовності, значенню державного статусу, зовнішній експансії та внутрішній безпеці мови, підтримує необхідність подальшого дослідження соціолінгвістичних процесів в Україні. Різноманітні точки зору, поширені в роботах М. С. Грушевського [1], О. Забужко [2], І. Осташа [3], В. Лози [4], І. Богословської [5], І. Дзюби [6] та ін., визначають складність та різноманітність методів дослідження питання про значення, статус, долю, майбутнє української мови.

Метою цієї статті є визначення ролі та значення мови як складової частини (елементу) у процесі розбудови держави, формування та становленні нації.

Мова — це засіб спілкування, засіб передачі інформації. Мова — найдоступніший та найпоширеніший засіб передачі інформації. Певні звуки або їхні комбінації, які вимовляє людина позначають назви, поняття, дії тощо. Комбінації звуків (склади) ми називаємо словами, а із слів утворюємо речення. Прості, складні, вони дозволяють достатньо повно висловлювати свої бажання, спостереження, роздуми, враження, почуття.

Активне застосування мови задля спілкування неможливе без певної уніфікації комбінацій звуків, назв, понять, слів, дій. Така уніфікація потрібна для розуміння між співрозмовника-

ми. Саме вона утворює мовну особливість, яка буде відрізняти одну мову від інших. Наскільки така уніфікована мова буде поширена? Вона буде поширена в залежності від території проживання (розташування) носіїв мови спілкування. Носіями мови спілкування будуть всі ті, хто саме за допомогою мови приймають активну участь у спілкуванні. Причому у процесі спілкування постійно буде виникати необхідність щодо утворення нових слів, понять, або запозичення вже існуючих у носіїв іншої мови. Таким чином, з часом, утворюється постійноживана уніфікованопоширена “жива” мова та інформаційний простір її поширення та вжитку.

Обсяг інформації, який можна передавати за допомогою мови безмежний, але невеликий для тривалого зберігання внаслідок недовговічності носія інформації — людини, яка може загинути разом із всією інформацією, якою вона володіє. Для збереження мовної інформації треба зробити два геніальних відкриття: вигадати матеріальний носій та символ, який буде позначати частину, або елемент мовної інформації, тобто писемність. Історично нам відомо про такі винаходи: цегляні таблиці, папірус, папір, єгипетські та китайські ієрогліфи, літери тощо. Цегляні таблиці набули значного поширення завдяки простоті та дешевизні виробництва, на відміну від папірусу. Виготовлення останнього дуже довгий час коштувало достатньо дорого, але з розвитком технології виробництва стало можливим виготовлення більш дешевого матеріалу — паперу. Ієрогліфи — символічне зображення слова, речення. Вони досить складні у написанні та уніфікації, тому, з часом, поширення набуває використання літер. Літера або її комбінації значно ближче до звуку і саме тому більш зручніша задля подальшої уніфікації. Уніфікація призводить до виникнення абетки — основного набору літер, які використовуються при утворенні складів, що позначають звуки та комбінації складів — слів.

Отже, одним із найперших досягнень мови спілкування є *писемність*. Письмове зображення мовної інформації активно використовується у найрізноманітніших сферах людського життя — торгівлі, релігії, освіті, літературі. Одні з перших писемних записів мали суто практичне значення — боргові рахунки, ділові документи (розписки, угоди, договори), записи особисто важливих подій для людини. Писемність дала мож-

ливість матеріально задокументувати історичні події (літописи); зафіксувати та уніфікувати діючі норми звичаєвого права (статті, кодекси, Правди тощо); зберегти перші пояснення походження всесвіту, природи, людини, богів тощо.

Крім засобу спілкування, мова також отримує ще й нове значення — вона стає простим та ефективним засобом самоідентифікування людини. Відбувається розподіл на “своїх”, мова яких зрозуміла, та “чужих”, мова яких незрозуміла. “Свої”, як правило, мешкають поруч, а “чужі” — на інших землях, тобто вони іноземці. Писемність дозволила підтвердити людині власну особливість — матеріальні докази, створені на іншій мові, стали переконливим свідченням власної особливості й неповторності. З іншого боку, вона закріпила ореол поширення власного мовного простору за допомогою таких понять, як народ, плем’я.

Наступним кроком розвитку мови вже з допомогою писемності стає *література*. Спочатку документальна, а потім вже більш умовна, вона формує нові стандарти спілкування, вдосконалює мовні звороти, вводить нові категорії та поняття, формуючи таким чином фундаментальний культурний та інформаційний простір свого народу.

Шукаючи відповіді на різноманітні питання існування всесвіту, місця людини у всесвіті, всесвіту в людині, походження та стосунків людини із надзвичайними силами природи, створюється *філософія* народу.

Процес філософського та літературного осмислення історії походження власного народу, власної мови, власної культури невід’ємно відбувається із спілкуванням з культурою інших народів. Це дозволяє вже на більш високому рівні сформулювати основні критерії особливості, національної самоідентифікації свого народу. На цьому етапі розвитку мови вона стає знаряддям формування вже *загальнонаціональних* понять, цінностей, категорій, інструментом передачі культурних кодів [5; С. 86]. Виникають такі нові поняття як нація, націоналізм, національна ідея.

В процесі створення нації головним є формування національної самоідентифікації за допомогою інформаційного простору нації, який складається з мови, літератури, історії, традицій, культури.

З часом виникнення нації виникає потреба формування її окремої національної держави. Сформувати, утримати, розвинути єдину національну державу можна, коли в державі є єдина національна мова спілкування, яка створює національну літературу, філософію, історію, звичаї, традиції, культуру, слугує засобом національного та міжнаціонального спілкування, а отже й основою формування держави.

Важливе значення національної мови закріплюється в державі її особливим статусом — вона стає *державною мовою*. У цьому новому статусі мова зберігає, захищає, охороняє державу, націю, культуру, історію народу [4; С. 3].

З іншого боку, якщо виникає потреба знищити державу або націю, то найпростішим рішенням є заміна мови національного спілкування, літератури, філософії, традицій і звичаїв з власних національних на окупаційні. Заміна мови та національної свідомості, національної самоідентифікації — процес довготривалий, але надійний. Втративши національну мову, людина замінює її на ту, яку їй пропонують. Потім втрачається література, самосвідомість, стають вже важко або зовсім не зрозумілі рідні, національні цінності, але дуже добре сприймаються окупаційні.

Механізм денационалізації полягає у такому перетворенні народного життя, при якому традиція народу, втілена головню у мові, переривається чи послабляється до такої міри, що стає лише другорядним фактором розвитку. Одним із поширених засобів є двомовність або багатомовність.

З огляду на усе це українсько-російська двомовність є класичним прикладом свідомо запланованої мовної експансії деструктивного характеру, пов'язаної із поступовим культурним занепадом, поступовою втратою престижу, що з часом може призвести до втрати статусу мови. Мова-переможець також знає значних та небезпечних змін — народність, яка поглинається іншою, вносить до останньої зародки розпаду, які, звичайно, матимуть відчутні наслідки тим швидше, чим багаточисельніша і морально сильніша та своєрідніша народність, яку поглинають, і навпаки.

Соціолінгвістичні процеси, пов'язані з витісненням однієї мови іншою, з її поступовим згасанням чи відмиранням, обов'язково проходять через стадію двомовності. Наступною

стадією в багатьох випадках є входження переможеної мови в якості субстрату в мову-переможницю (термін “субстрат” (з лат. substratus — “підстилка”) і є свідченням про уяву переможеної мови як своєрідної мовної “наложниці”.

Джерелами мовної стійкості народу є чотири доконечні умови його національного існування: 1) національна традиція (вона ж Історична пам’ять); 2) нерозривно пов’язані національна свідомість та солідарність; 3) національна культура (духовна і матеріальна); 4) національний мир і співробітництво з усіма іншими народами, що живуть на території цього народу.

У випадку з Україною до них треба додати ще такі важливі фактори, як: 1) наявність державності, державна незалежність; 2) економічний суверенітет; 3) національна церква; 4) національна армія [3].

Обов’язок захищати національну (державну) мову в країні покладено в першу чергу на державних службовців (чиновників) та представників еліт. Про рівень цього захисту красномовно вимовилась відома українська письменниця Оксана Забужко, позицію якої ми сьогодні поділяємо і наводимо лише з незначними скороченнями.

“З певністю можна ствердити тільки те, що українська чиновницька невігласократія примудрилася в історично стислі терміни виконати колосальну руйнівницьку роботу. Інформаційний простір нації — той, без якого неможливі її політична єдність і формування самої національної ідентичності, — було роздроблено, розпайовано і великою мірою віддано на відкуп колишній метрополії, щоб та справляла на наших просторах свої ідеологічні впливи як сама хоче, — чим вона преуспішно й користується, зокрема й через наші національні телеканали. (При цьому інформаційна ізоляція України від решти цивілізованого світу залишилася на рівні 1991 року — в усьому, що діється “на захід від Чопа”, ми продовжуємо жити інформаційними покидьками з північносусіднього — самого по собі аж ніяк не “першосортного”! — столу.) Майже повністю було здано сусідній державі національний книжковий та кіноринок — Україна випала з числа як кінематографічних, так і книжкових націй Європи, — а про аудіо- та відеоринок ліпше взагалі не згадувати. Такий стан справ має у світовій політології давно усталене визначення... — це називається *культурним колоніалізмом* (вид.

Авт.). Мільйони українських громадян посаджено, у кращому разі, — на дуже-таки вбогий, “другої свіжості” духовний пайок “із сусідського столу”, в гіршому ж — взагалі фізично позбавлено доступу до всіх і всяких духовних цінностей. І це аж ніяк не перебільшення: як свідчать наші “африканські” книговидавничі показники, мільйони українців десятки років в очі не бачили української книжки; репертуар більшості бібліотек не оновлювався від часів СРСР; по малих містах і містечках уже виросло ціле покоління, яке ніколи в житті не бачило театру, — і такий “реєстр злиднів” можна продовжувати до нескінченності... Загалом, націю опущено до рівня тубільного племені, яке щедро забезпечується хіба що рекламою “вогняної води” (перепрошую, пива), та ще ритуальними співами й танцями а-ля Кіркоров–Басков і “фольклором” у вигляді російських кримінальних серіалів. Це не “європейська нація”, це всього тільки ринок найдешевшої в Європі робочої сили.

Отже, духовно — інтелектуально, інформаційно, культурно — Україна сама себе сьогодні не забезпечує. Всі наші гуманітарні показники — на рівні не європейських країн, а колишніх колоній третього світу” [2].

Найбільша загроза для поширення культурного колоніалізму в Україні, з позиції відомої української письменниці, не “зовнішня”, а “внутрішня”: “в таких-бо умовах неможливі ні національна консолідація, ні остаточне витворення політичної нації. Позбавлений доступу до знання в найширшому сенсі, український громадянин не може й знати, чим йому в своїй країні пишатися, — почуття, без якого не буває повноцінного громадянства. Не маючи доступу до власної культурної спадщини (жодного академічного зібрання творів класики за 14 років, жодного музею, який би відповідав вимогам не то ХХІ, а навіть ХХ століття і т. д.), вкрай погано знаючи свою історію (одна з головних підвалин ідентичності), ніколи не чувши імен тих, хто складає славу національного пантеону, позбавлений загальнонаціональних інформаційних інститутів громадянської спільноти, без якого неможлива й консолідація освіченої верстви в масштабі всієї країни одночасно — одне слово, окрадений з культурної ідентичності, несвідомий власного місця у світі ні в просторі, ні в часі.

Це не “виклик, породжений свободою”, — духовно голодний

народ ніколи не буде вільним. Це загроза, породжена багатолітнім рабством. Загроза майбутньому нації, яка має за собою, мабуть, найтрагічнішу історію в Європі — і яка в усіх страшних випробуваннях зуміла не просто вижити, а й зберегти, як показав Майдан, воістину подиву гідні моральну силу й душевне здоров'я. Не варто випробовувати, наскільки може вистачити цих сил і здоров'я в умовах тих духовних злиднів, у які її поставлено. Краще поспішити якнайшвидше виправити пріоритети: з колоніальних — на державницькі” [2].

Підсумовуючи, можна сказати про таке: мова (національна, державна) виявляється важливим, майже головним фактором державотворення, із втратою якого втрачається культурний, інформаційний простір, національна самоідентифікація, національна ідентичність, а разом з нею найцінніше — нація, держава. Для того щоб зберегти все це — треба просто підтримувати, захищати, берегти й розвивати власну національну мову.

Література:

1. Грушевський М. С. Про українську мову і українську школу / Передм. Я. П. Гояна. — К.: Веселка, 1991. — 46 с.
2. Забужко О. На порозі гуманітарної катастрофи. Культурна політика і державна незалежність // Дзеркало тижня. — № 47. — 3–9 грудня 2005 р.
3. Остап І. Сучасна мовна політика в Україні // Quo vadis, Україно? — К., 2000. — С. 126–146.
4. Лоза В. Размышления о предвыборных лозунгах и опасных обещаниях // Наша газета. — № 7. — 25 лютого 2006 р. — С. 3.
5. Богословская И., Дидковский И., Чалый А. План развития страны/ Под редакцией: И. Богословской, И. Дидковского, А. Чалого. — К.: Изд-во “Пенсия”, 2006. — 210 с.
6. Дзюба І. Проблеми і перспективи культури в незалежній Україні // Quo vadis, Україно? — К., 2000. — С. 54–74.